

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Ірини Романівни Сус

на тему «Українсько-польська і польсько-українська лексикографія

XIX століття в україністичному вимірі»

(Львів, 2019. 220 с.), подану до захисту на здобуття

наукового ступеня кандидата філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Загальна схема розвитку української лексикографії відбиває діалектику змін української літературної мови. У лексикографічних працях опосередковано віддзеркалюється і стан суспільної свідомості етносу у той чи той період. На думку Л. Полюги, «словники в історії української культури, особливо в часи національного гноблення, були супутниками національного відродження, підтримували стан духовності етносу, самобутність національної мови, сприяли розширенню сфер її використання». Це умотивовує вибір лексикографічних праць як джерельної бази для дослідження формування та розвитку лексики і фразеології української мови у різні історичні періоди. Тому задекларовану в дисертаційній роботі І. Сус наукову проблематику вважаємо актуальною.

Рецензована дисертація відповідає науковому напрямку роботи кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Українські карпатські говори у взаємозв'язках із літературною мовою та іншими мовами й діалектами» (номер державної реєстрації 0115U004632).

Відзначимо, що теоретико-методологічну основу роботи представлено згідно з чинними вимогами. У вступі сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, питання про методи реалізації поставлених завдань. Переконливо вмотивовано наукову новизну, вказано на практичне значення результатів дисертації.

Архітектоніку роботи детермінувала джерельна база дослідження. У першому розділі ґрунтовно викладено історико-методологічні засади вивчення лексикографічних пам'яток: висвітлено зв'язок лексикографії з іншими мовознавчими дисциплінами, аспекти дослідження українсько-польської та польсько-української лексикографії ХІХ століття, методи аналізу лексикографічних пам'яток. Здобувачка опирається на постулат, що лексикографія пов'язана з усіма рівнями мовної системи, які описує, є перевіреним систематизованим матеріалом досліджень для теоретичних лінгвістичних дисциплін, а також джерелом для вивчення міжмовних контактів. Другий розділ репрезентує українсько-польські та польсько-українські словники ХІХ століття як самостійні лексикографічні пам'ятки. У ньому детально проаналізовано друкований словник Й. Левицького та чотири рукописні словники: І. Лаврівського, І. Вагилевича, Й. Скоморовського, Т. Витвицького. У третьому розділі всебічно схарактеризовано українсько-польські словники ХІХ століття як пам'ятки притекстової лексикографії та як матеріали в періодичних виданнях.

Найбільш істотні наукові результати, які містить дисертація І. Сус, можна окреслити такими положеннями:

- систематизовано погляди лінгвістів на ключові поняття лексикографії: *металексикографія, макроструктура словника, мікроструктура словника, рукописний словник, перекладна лексикографія* та ін.;

- на основі сучасних наукових студій окреслено періоди в історії українсько-польських мовних контактів;

- уведено до наукового обігу нові джерела, які ще не були об'єктом наукового вивчення: українсько-польські та польсько-українські лексикографічні пам'ятки ХІХ століття; проаналізовано наявну досі інформацію про них;

- поглиблено теоретичні положення з історії перекладної лексикографії про макро- й мікроструктуру друкованих і рукописних словників виокремленого хронологічного зрізу;

- висвітлено авторську правописну специфіку фіксації української лексики в словникових джерелах;

- здійснено класифікацію онімів і фразем у лексикографічних пам'ятках;

- узагальнено діалектні (фонетичні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні) риси української лексики ХІХ століття;

- виявлено домінантні тематичні групи української лексики в досліджуваних пам'ятках;

- встановлено ознаки українсько-польської мовної інтерференції у джерельному масиві.

Імпонує в рецензованій дисертації те, що І.Сус дуже ретельно простудіювала праці науковців із досліджуваного питання: і щодо теоретичних положень лексикографії, і щодо перекладної лексикографії, і щодо вибраних для вивчення друкованих та рукописних пам'яток. Проаналізовано праці, які вже стали класикою мовознавства (наприклад, монографія І. Матвіяса «Українська мова та її говори (Київ, 1990), і нові дослідження (як-от монографія М. Мозера «Причинки до історії української мови (Вінниця, 2011).

Передує аналізу мовних явищ доречний стислий огляд історичного періоду, якому присвячено дослідження. Зазначено, що у 20-30-х рр. ХІХ століття в країнах Західної Європи й на Наддніпрянській Україні розпочався рух за відродження національних культур, який мав значний вплив на пробудження національної свідомості в Галичині. У першій половині ХІХ століття українська інтелігенція, що добре володіла польською мовою, орієнтуючись на досягнення в розвитку польської мови й культури, намагалася довести цінність і багатство рідної мови через

залучення української мови до лінгвістичних студій. І. Сус стверджує, що одним із найважливіших виявів таких мовно-культурних змагань є лексикографічні праці ХІХ століття, у яких представлені українсько-польські відповідники (с. 37).

Вважаємо за необхідне у виразити тезу із рецензованого дослідження про формування притекстової лексикографії. Здобувачка зауважує, що перші пам'ятки українсько-польської лексикографії з'явилися в Галицькій Україні в 30-х роках ХІХ століття. У результаті дослідження встановлено, що такі пам'ятки надруковано в наукових та етнографічних розвідках, збірках літературних творів, періодичному виданні. «Джерелами для пам'яток Ж.-І. Паулі, Д. Каменецького та О. Марковича, П. Костецького, словничка в журналі «Siolo» слугувала лексика видань, додатками до яких є ці пам'ятки; живе мовлення однієї етнічної групи (бойків, гуцулів, лемків) – для словничків І. Вагилевича та Я. Грегоровича» (с. 169).

До позитивних характеристик дисертації І. Сус можна віднести і те, що здобувачка вирізняє лексику двох варіантів української мови. Оскільки лексикографічні пам'ятки засвідчують історію формування правописної системи української мови ХІХ століття, до кожної з них наводить коментар про те, який правопис ужито для фіксації української лексики. Наприклад: у друкованій пам'ятці «Прирѣчний словарь славено-польській...» Й. Левицького лексика церковнослов'янської мови української редакції передана історико-етимологічним правописом (с. 59), І. Лаврівський у словнику також використовує історико-етимологічний правопис, українська лексика в словнику І. Вагилевича та словнику Й. Скоморовського зафіксована фонетичним правописом (с. 86), у перекладній частині словника Т. Витвицького домінує принцип історико-етимологічного правопису, хоч інколи трапляються характерні сліди зближення з фонетичним правописом (с. 112-113).

Усе ж основний акцент у дисертації зроблено на аналізі фонетичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних рис української лексики XIX століття. Принагідно йдеться і про інші особливості пам'яток: наявність етимологічної, стилістичної, ареальної характеристики заголовних слів, фіксацію латинських еквівалентів до термінів, наявність відсильних ремарок. Безперечно, зацікавить читача й інформація, де зберігається та чи та пам'ятка, як зафіксовано українську безеквівалентну лексику.

Вважаємо, що достовірність й обґрунтованість положень і висновків у дисертації забезпечено багатоаспектним аналізом зібраного матеріалу, релевантними методами наукового пошуку. На основі репрезентативної джерельної бази – 21 пам'ятки XIX століття, що сумарно містить близько 100 000 лексичних одиниць, – схарактеризовано макро- й мікроструктуру українсько-польських та польсько-українських лексикографічних праць XIX століття.

Доказовість висунутих дисертанткою положень – ознака теоретичної значущості роботи. Так, І. Сус доводить, що лексикографічні пам'ятки XIX століття відображають лексику церковнослов'янської мови української редакції та української народнорозмовної мови. Підсумовано, що у більшості проаналізованих словників представлена українська народнорозмовна лексика, що віддзеркалює риси говорів південно-західного наріччя, а в одному джерелі – ознаки суміжних говорів північного та південно-східного наріч. Про уважне вивчення джерельного матеріалу свідчить узагальнення здобувачки, що в лексикографічних пам'ятках домінують риси карпатської та галицько-буковинської груп говорів, а одна з пам'яток фіксує локальні говіркові риси надсянсько-лемківсько-бойківського суміжжя. Стверджуємо, що задекларованої у науковій роботі мети І. Сус досягла.

Поцінуємо у роботі чітке структурування матеріалу, логіку викладу. Цьому сприяють рубрикація, виділення тексту шрифтами та ін. Висновки у

дисертації переконливі, цілісно представляють результати спостережень авторки. Додатки увиразнюють дослідження: наведено ілюстративний матеріал у мікроструктурі «Матеріалів до словаря руссаго» І. Лаврівського, фразеологізми в мікроструктурі «Матеріалів до руского словаря» Й. Скоморовського, ілюстративний матеріал в мікроструктуру цього ж словника, а також фраземи в мікроструктурі «Прирѣчного словаря Полско-словенського і Народно-Рѣского...» Т. Витвицького.

Без сумніву, основні положення дисертації доповнюють і поглиблюють засади таких галузей мовознавства, як історія літературної мови, лексикологія, лексикографія, зокрема сприяють осмисленню процесів нормування літературної мови, механізмів українсько-польських мовних контактів. Практична цінність одержаних результатів наукового дослідження пов'язана з можливістю їхнього використання у лінгводидактиці – у викладанні історії української мови, історії українського мовознавства, української діалектології та інших нормативних і вибіркових дисциплін. Відрадно, що систематизовані матеріали вже використовують в освітньому процесі Ужгородського національного університету – у курсі «Українська рукописна лексикографія у зв'язку з процесами формування і розвитку нової української літературної мови (кінця ХІХ – початку ХХ століття)».

Результати дисертації пройшли належну апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Авторські напрацювання викладено у 9 статтях, опублікованих у провідних фахових виданнях різних регіонів України, у збірниках наукових праць, а також в 1 статті у закордонному виданні. Підкреслимо, що зміст автореферату й основних положень дисертації ідентичні.

Висловимо свою думку і щодо перспектив розвитку напряму досліджень, який обговорюємо. Переконані, що дуже важливо врахувати здобутки і недоліки лексикографічної практики попередніх періодів

розвитку української мови для подальшого внормування її лексики та фразеології.

Далі розглянемо дискусійні моменти та недоліки роботи.

1. У другому розділі дисертації в описі деяких словників, зокрема у друкованій пам'ятці «Прирґчний словарь славно-польскій...» Й. Левицького, у рукописній праці «Матеріяли до словаря русскаго» І. Лаврівського, більшою мірою зосереджено увагу на фонетичних, морфологічних і синтаксичних ознаках лексичних одиниць. Натомість тематичні групи схарактеризовано дуже стисло. Оскільки загальномовні словники репрезентують мовну картину світу на певному синхронному зрізі, відображають історію й культуру народу, ширше коло сучасних дослідників цікавить передусім тематичний склад лексики. Такий матеріал можна було увиразнити в додатках.

2. Хотілося б побачити проєкцію систематизованих мовних фактів на теперішню часову вісь. Скажімо, зазначити, яка лексика зі словників ХІХ століття сьогодні перебуває в загальномовному вжитку, у яких тематичних групах словникового складу відбулися динамічні лексико-семантичні процеси.

3. Дисертація виграла б, якщо були б хоч невеликі узагальнення наприкінці підрозділів (наприклад, після 2.1, 3.4 та ін.). У рецензованому дослідженні ці структурні частини завершуються переліком мовних явищ.

Викликає застереження такий спосіб покликання на праці науковців в окремих місцях роботи (с. 30, 54, 84 та ін.), коли сформульовано тезу без лапок, без вказівки автора, а наприкінці абзацу зазначено у квадратних дужках джерело.

4. На жаль, у роботі натрапляємо на поодинокі недогляди у формулюванні виявлених мовних процесів, як-от: «фіксація [л] замість [ў] після голосного та в кінці слова: «вів..., довг..., ків..., орев...» (с. 103). А мало б бути навпаки.

Загалом констатуємо, що дисертація І. Сус є комплексним дослідженням пам'яток українсько-польської та польсько-української лексикографії XIX століття. Рецензована робота цілком самостійна, логічно завершена.

Наукова праця Ірини Романівни Сус на тему «Українсько-польська і польсько-українська лексикографія XIX століття в україністичному вимірі» відповідає чинним вимогам до дисертацій, а її авторка заслуговує наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент – доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
та методики її навчання

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Смф Л. В. Струганець

15.10.2019 р.

